

УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ

У період становлення модерної української нації та України як повноцінної національної держави, вітчизняний соціум демонструє численні прояви, які дивують дослідників та рядових громадян незвичними й часто парадоксальними проявами. Термін «парадокс» (грец. paradoxos – несподіваний, дивний) в одному із своїх значень – це «несподіване явище, яке не відповідає звичним уявленням» [4, с. 516]; відхилення від сутнісних характеристик певних явищ і процесів. Науки, особливо соціогуманітарні, здійснюючи проблематизацію емпіричного матеріалу, повинні зафіксувати в об'єкті дослідження парадоксальні з точки зору загальної теорії і здорового глузду явища, щоб пояснити їх науковими методами і, таким чином, зробити крок на шляху пізнання об'єктивної істини.

Головним парадоксом сучасної української дійсності є те, що в державі в умовах незалежності час від часу відбуваються революційні події, спрямовані на суверенізацію української нації як у сфері етнокультурного, так і економічного й національно-політичного буття. Виникає підозра, що революційні події серпня 1991 р. остаточно не розв'язали т. зв. «українське питання», а старі проросійські, проімперські сили намагаються загальмувати українське відродження і здійснити реванш – здобути повноту влади і відновити колоніальні порядки. Тому у 2004 р народ піднявся на Помаранчеву революцію, а в 2013-2014 рр. – на Революцію гідності, щоб побороти владу орієнтованих на Росію доморощених олігархів і російських шовіністів, порвати пута неоімперської політики Москви та в умовах реальної незалежності й народовладдя розбудувати модерну українську націю. Названий парадокс у тій чи іншій формі проявляється в усіх сферах суспільного життя, але особливо яскраво – в царині культури та мовних відносин.

Проблемні питання мовної політики в Україні та утвердження української мови як єдиної державної стали об'єктом всебічних наукових досліджень В. Бушанського, Т. Воропаєвої, І. Дзюби, П. Кононенка, О. Куць, І. Лопушинського, О. Майбороди, Л. Масенко, В. Мойсик, Л. Нагорної, С. Савойської, О. Шульги та ін. Лінгво-політичні процеси, які передували Революції гідності, і ті що розгортаються останніми роками демонструють як старі рецидиви мовних проблем молодій українській державі, так і виявляють нові несподівані явища, які викликають серйозні занепокоєння у політиків та інтелектуальної еліти. Йдеться про прискорену русифікацію телебачення, подальше падіння рівня українського книговидання, україномовної преси, байдужість влади щодо численних фактів невиконання мовного законодавства в сфері державного управління тощо. Науковці, патріотична частина журналістського співтовариства, створені в революційний і постреволюційний період спеціалізовані волонтерські організації, українські національно-

демократичні та націоналістичні партії і рухи б'ють у сполох у зв'язку з т.зв. «лагідною русифікацією» українського соціуму в умовах нових політичних реалій. Незважаючи на певне висвітлення названих явищ і процесів у вітчизняній науковій та публіцистичній літературі, існує потреба комплексного етнополітичного осмислення мовної політики та лінгво-політичних процесів у постреволюційній Україні. В статті буде здійснено оцінку стану української мови після Революції гідності, охарактеризовано основні мовно-комунікативні парадокси сучасного українського соціуму та причин їх існування.

Спершу зазначимо, що стаття 10 Конституції України гласить: «Державною мовою в Україні є українська мова». І далі: «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя та всій території України». Разом з тим наголошується: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин» і, що «Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [2, с. 5]. Впродовж 15 років існування незалежної України діяв ще радянський Закон «Про мови в Україні», прийнятий у 1989 р., а напередодні парламентських виборів 2012 р. був обнародований Закон України «Про засади мовної політики в Україні», проект якого підготували депутати фракції Партії регіонів С. Кивалов та В. Колісниченко. Останній проживає нині в анексованому Росією Криму. Після переможної Революції гідності депутати фракції ВО «Свобода» ініціювали прийняття рішення про припинення чинності закону Кивалова-Колісниченка, що антиукраїнськими силами на сході і півдні України було використано як один із аргументів розгортання сепаратистського руху та звернення до Російської Федерації з проханням захистити етнічних росіян та російськомовних жителів української держави від «примусової українізації». За цих обставин виконуючий обов'язки Президента України О. Турчинов не наважився підписати відповідну ухвалу Верховної Ради України. Отже Закон України, що був розроблений проросійськи орієнтованими депутатами українського парламенту, продовжує діяти й по-нині.

Слід зауважити і те, що напередодні Помаранчевої революції 12 березня 2003 р. відбулися парламентські слухання про функціонування державної мови в Україні в ухвалі яких було визнано, що українська мова як єдина державна мова в Україні не набула належного поширення в усіх сферах суспільного життя і на всій території України, як цього вимагає конституційний закон, і, що українській мові нагально потрібна спеціальна загальнодержавна програма її збереження й розвитку. Цей вердикт депутатів парламенту та громадськості відіграв свою роль у розгортанні революційних подій 2004 р., але, нажаль, переможна Помаранчева революція, нова влада, яка постала в державі, не змогла втілити в життя прагнення народу. Хоч «мовний майдан» 2012 р., як протест проти антиукраїнського Закону «Про засади мовної політики в Україні», не дав

сподіваного результату, але його ідеї та протестний потенціал проявив себе з новою силою під час Революції гідності 2013-2014 рр.

Як бачимо, мовне питання в Україні має істотний мобілізаційний потенціал і цей потенціал не може слабнути, оскільки свідомі українці добре розуміють значення рідної мови не лише для збереження і розвитку української культури, а й української державності. Розглянемо зміст і форми неадекватностей (парадоксів), що проявляються в мовно-комунікативних процесах у сучасній Україні. Основними серед них є такі:

1) попри те, що 70 % населення України вважає українську мову рідною, однак спілкується нею в громадських місцях трохи більше третини українців;

2) хоч конституційна норма визнає українську мову єдиною державною, проте законодавство не передбачає санкцій до її порушників, в т.ч. в сфері державного управління й самоврядування;

3) українська мова часто стає об'єктом політичних спекуляцій та засобом маніпуляції громадською думкою, особливо під час виборчих кампаній;

4) будь-яка державна мова, в тому числі й українська повинна бути важливим засобом консолідації країни, а насправді часто виступає конфліктногенним та дезінтеграційним чинником;

5) хоч терміни «державна мова» та «офіційна мова» об'єднують спільне значення, певні політичні сили намагаються надати їм різного значення, обґрунтовуючи статус російської мови як офіційної;

6) в ряді регіонів держави українська мова, маючи статус державної, потребує політичного та правового захисту, як і мова меншин;

7) окремі органи влади не демонструють належної підтримки державній мові, а то й порушують мовне законодавство, але прокуратура та інші правоохоронні органи не реагують на це;

8) український парламент не в змозі розробити мовний закон, який би надійно захищав українську мову як державну і забезпечив їй роль дієвого консолідаційного чинника;

9) фактом є те, що Верховна Рада України допустила в 2012 р. прийняття антиукраїнського мовного закону;

10) в Україні циркулює чимало міфів про мовну ситуацію та мовну політику, але наукові інституції не докладають належних зусиль, щоб їх спростувати;

11) українська держава не виділяє належних коштів на фундаментальні дослідження з мовознавства та видання українських словників;

12) україномовні етнічні українці в умовах публічного спілкування все ще демонструють комплекс неповноцінності, переходячи на російську мову як нібито більш престижну, модну, міську, а не сільську, селянську;

13) незважаючи на зростаючий попит на українську книгу, вітчизняні книговидавці не спішать розширити свій бізнес;

14) владні чинники публічно запевняють що, сприятимуть зростанню питомої ваги україномовних видань, але на ділі мало-що роблять у цій сфері;

15) олігархи, бізнес-еліта, топменеджери послуговуються здебільшого російською мовою, що створює відповідний мовний клімат у сфері виробництва, торгівлі, договірних економічних відносин;

16) т. зв. «руський мір» демонструє агресивну експансіоністську політику, в тому числі, використовуючи телебачення, Інтернет, Російську православну церкву Московського патріархату, але українська держава, академічна наука, незалежні українські церкви та медіа не вживають рішучих дій для протидії російськомовній експансії та пропаганді російської шовіністичної ідеології;

17) держава, інститути громадянського суспільства та ЗМІ під час і після Революції гідності активно підтримували і підтримують сьогодні український патріотизм російськомовного населення, належним чином не дбаючи про розширення соціальної бази україномовного патріотизму;

18) незважаючи на те, що в зоні російської окупації опинилося сотні тисяч українців, в тому числі й активні носії рідної мови, держава не вживає заходів для трансляції на ці території передач українського радіо та телебачення, поширення української преси, книги тощо;

19) популярні зарубіжні тележурналісти спілкуються в Україні тільки російською мовою, що сприяє подальшій русифікації україномовного населення;

20) залучені на державну службу в Україні представники інших національностей не володіють українською мовою, що негативно впливає на практичне використання державної мови в процесах державного управління;

21) освітні заклади радикально збільшують об'єм годин на вивчення англійської та інших світових мов, звужуючи програми глибокого освоєння рідної мови.

Перш, ніж з'ясувати загальні сутнісні причини наведених парадоксів, проаналізуємо певні фактичні та статистичні дані, які засвідчують негативні явища в сфері мовної комунікації та мовної політики.

Згідно аналітичного огляду «Становище української мови в 2014–2015 роках», оприлюдненого в липні 2015 р. рухом «Простір свободи», стан державної мови в більшості сфер суспільного життя погіршився [5]. (Основними джерелами, що використовувалися при підготовці огляду, стали дані офіційної статистики, результати соціологічних досліджень, а також здійснений волонтерами руху «Простір свободи» моніторинг фактичного використання української мови у ключових сферах суспільного життя).

Так, за даними Книжкової палати України сумарний тираж україномовних газет впав до 29,5% (в 2010 р. він становив 32%, у 2013 р. – 31,2%). Те ж саме можна сказати і про випуск україномовних періодичних журналів: 2010 р. – 19,6%, 2013 р. – 11,3%, 2014 р. – 9,9%. Не кращою є ситуація з випуском книг і брошур. Хоч частка україномовних видань залишалася стабільною – біля 55%, але

кількість екземплярів такої продукції зменшилася з 37,89 млн у 2013 р. до 30,41 млн у 2014 р. До того ж левову долю серед книг становили підручники та посібники для загальноосвітніх шкіл та ВНЗ.

Російська мова впродовж багатьох років постійно домінує в ефірі українських телекомпаній. Так у проїм-тайм восьми найрейтинговіших телеканалів України (Інтер, Україна, 1+1, ICTV, НТН, Новий, 1-й Національний) частка російської мови в ефірі становить 44%, а української – 30%. Крім того зріс до 26% час «двомовних» ефірів.

Очевидна дискримінація української мови відбувається і на радіо. Так, кількість пісень українською мовою на п'яти провідних радіостанціях України становила у 2014 р. 4,9%, російською – 40% і пісень іншими мовами – 54,9%. Загалом програми та пісні українською мовою на цих радіостанціях становили 22,6% ефірного часу. Правда, на Українському радіо частка мовлення українською переважає і становить 91,7%.

Стрімке погіршення становища української мови відбувається на тимчасово окупованих Росією регіонах України. Тут здійснюється примусова русифікація, а українську мову витіснено майже з усіх сфер суспільного життя. Так, до російської окупації в Криму працювало 7 шкіл з українською мовою навчання, а зараз немає жодної. На території «ДНР» та «ЛНР» відбувається переведення шкіл з українською мовою навчання на російську, ліквідація класів з українською мовою навчання, істотно зменшується кількість годин на вивчення української мови і, відповідно, збільшення обсягу годин на вивчення російської.

Загалом по Україні частка школярів, що здобувають освіту українською мовою у 2014/2015 н.р. сягнула 90,8%, зрісши за рік на 9%. Проте це зростання пов'язане перш за все з тим, що статистика більше не враховує школи на окупованих територіях; насправді показник зростання на суверенних територіях в середньому є дуже незначним – біля однієї десятої процента.

Які причини зрусифікованого стану України та подальшого погіршення становища української мови у публічному просторі країни, що виявляється в перелічених вище парадоксах?

Перша і головна причина полягає в тому, що Україна, хоч і набула статусу суверенної держави, інерційно продовжує існувати як нетрансформований осколок, своєрідний заповідник радянської (а по-суті, російської) імперії. Особливо це стосується східних і південних регіонів України, але й столиця – м. Київ – та центральні області держави не позбавилися совкового менталітету та російського мовного впливу. Пресловутий суржик, яким розмовляє т. зв. україномовний громадянин держави, є свідченням цього. Російськомовними в основному є служби Президента України, кабмін та міністерства, суди й прокуратура, служба безпеки та міліція (поліція). Україна останньою з пострадянських республік лише в 1996 р. спромоглася розробити й утвердити Конституцію як Основний Закон суверенної країни.

Ще один важливий чинник гальмування українського національного відродження в тому, що в державі сформувались і вільно діють потужні проросійські сили на які не звертають належної уваги органи державної безпеки. Вони чинять організований супротив демократичним трансформаціям, розробляють та поширюють ідеї федералізації країни, офіційної двомовності, наявності двох державотворчих націй – української та російської тощо. Опорними центрами проросійськості є не лише російські за назвою партії в Україні, але й політичні сили, які маскуються під ліберальні та комуністичні партії. Яскравим прикладом такого роду політичних організацій була Партія регіонів, лідери якої, прийшовши до влади, почали крок за кроком здавати силові структури не лише проросійськи налаштованим громадянам України, а й російським агентам. Здобувши шляхом підкупу і зради більшість місць у парламенті, Партія регіонів спільно з Компартією України ініціювала прийняття антиукраїнських законів, переглянула на користь Москви міжнародні угоди, створила сприятливі умови для приватизації промислових, транспортних та інших об'єктів народного господарства російськими олігархами та кримінальними структурами. Хоч Партія регіонів припинила своє легальне існування в наслідок Революції гідності, її неофіційними правонаступниками стали новостворені Партія «Опозиційний блок», партії «Відродження», «Наша країна» та інші. Частина з них за партійними списками та в мажоритарних округах знову потрапили у Верховну Раду України в 2014 р. і продовжують свою підривну діяльність на користь чужої держави. Крім партій, впливовими центрами проросійськості виявилися обласні та районні державні адміністрації східних областей України, підконтрольні їм правоохоронні органи. Сьогодні стає зрозумілою їх зрадницька сепаратистська діяльність, роль як форпостів «руського міра» в суверенній Україні.

Третя причина подальшої втрати українською мовою позицій у публічному житті країни є ідейно-організаційна слабкість, неконсолідованість і низькі вольові якості українських політичних сил та їх лідерів, які були неспроможними забезпечити необхідні кадрові рішення, прийняти закони, які б відстояли українські національні інтереси та стали основою новітнього українського відродження. Як виняток, можна назвати рішучі радикальні дії ВО «Свобода» з приходом його в парламент 2012 р. та дії Правого сектора під час Революції гідності. Впродовж короткого часу українські націоналісти зуміли переламати ситуацію на користь проукраїнських сил, підняли бойовий дух рядового українства та спільними зусиллями добилися успіху. Нажаль, переможними діями скористалися «традиційні» українські сили, які, як виявилось, не володіють необхідним потенціалом для радикальних суспільних трансформацій, і більше того, їх все більше поглинає болото корупції та казнокрадства.

Наступний комплекс несприятливих обставин пов'язаний з правовим нігілізмом, який характеризує політичну та правову культуру як державних службовців, так і рядових громадян. Належне виконання Конституції та законів

України, що стосуються використання державної мови та мав національних меншин, рішуча протидія порушенням відповідних норм, публічне їх засудження, створення атмосфери нетерпимості до переслідування та дискримінації за мовними ознаками крок за кроком приведе до належної поваги до української мови як державної, а також до шанування мов національних меншин. В Україні повинна діяти державна програма вивчення державної мови усіма, хто працює в публічній сфері, збирається набути громадянство України, повернутися до мови своїх предків.

І, на кінець ще один важливий, можливо й найважливіший чинник україномовної проблеми, – це низький рівень національної свідомості та самосвідомості й, відповідно, національної гідності та гордості значної частини етнічних українців, адже відомо, що дві третини російськомовних громадян України – це зрусифіковані українці. «Мода на російськомовний український патріотизм», про який йшлося на початку статті, це загалом позитивне явище, тим більше, що воно засвідчує істотні зрушення у формуванні української політичної нації. Однак не слід забувати, що основою формування громадянської нації є і буде завжди українська етнічна нація – українці, які є носіями української мови, бережуть та примножують її. Професор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступник голови Всеукраїнського товариства «Просвіта» Олександр Пономарів вважає що російськомовні українські патріоти повинні стати прикладом для поки що національно індиферентних зросійщених українців. «...Часто кажуть, зазначає він, – що от у нас є російськомовні патріоти України. Я знаю що такі є. Але якщо хто справжній патріот України, то повинен вивчити українську мову. Вдома розмовляй якою хочеш, але в публічному житті – українською». І далі: «Я наголошую: для того, щоб по всій Україні відродити українську мову, нам треба агресивно її захищати. Не боюся цього слова, бо з нас її вибивали століттями агресивно. А ми тепер чогось боїмося, щоб нам чогось не дорікнули» [1]. Очевидно, що слово «агресивно» слід було б замінити словом «наполегливо», щоб не провокувати напруження у мовних відносинах. Але правдою є те, що без рішучих заходів із набуття українською мовою належного їй державного статусу, не обійтись.

Незважаючи на трагічність україно-російської війни та втрати контролю над значними територіями України, окремі аналітики бачать у цьому певний позитив для розв'язання української мовної проблеми. Йдеться про те, що тимчасове відділення Криму та територій «ДНР» і «ЛНР» від України суттєво підірвало баланс між прихильниками проєвропейського та проросійського напрямів розвитку країни та користь перших. Це також породило нову етнолінгвістичну реальність в Україні. Як зазначає О. Крамар, частка росіян у нашій країні за винятком окупованих територій становила на 2015 р. не більше 11,8%, а громадян, які вважають рідною російську – 21,1%. Отже кількість етнічних росіян

після Революції гідності зменшилася принаймні до 4,58 млн проти 8,34 млн у 2001р., (коли відбувався перепис населення України), при скороченні всього населення підконтрольної Києву території країни лише на 9,46 млн. Фактично половина демографічних утрат сталася за рахунок росіян [5]. За цих умов Україна дістає змогу, по-перше порівняно легше інтегрувати й українізувати підконтрольні території Луганської та Донецької областей, чого не було зроблено протягом попередньої чверті століття і, по-друге, ставить Україну в один ряд із такими національними державами Європи, як Литва (84,2% представників титульної нації), Болгарія (85,5%), Словаччина (85,8%), Чехія (86%), Хорватія (89,6%), та Румунія (90%).

Очевидно, певну позитивну роль для зміни мовної та ментальної ситуації матиме спілкування переселенців з окупованих територій із українцями центральних та західних областей України, їх спільна діяльність у економічній, соціальній та духовній сферах. Принаймні, стрімко відходять у минуле міфи та стереотипи совкового сприйняття щирою українця, з одного боку, й «східняка», з іншого. А саме психологічні бар'єри значною мірою детермінували мовні парадокси та проблеми.

Список використаної літератури

1. Дембовська Ю. Олександр Пономарів: Щоб по всій Україні відродити українську мову, нам треба агресивно її захищати [Електронний ресурс] / Ю. Дембовська. – Режим доступу : <file:///C:/Users/92TA~1/AppData/Local/Temp/OYKS261Y/htm>
2. Конституція України Конституція України : (відповідає офіційному текстові). – К. : Центр учбов. літ., 2015. – 64 с.
3. Крамар О. Україна стає типовою національною державою: що віщує зіна мовної карти [Електронний ресурс] / О. Крамар. – Режим доступу : <file:///C:/Users/92EA~1/AppData/Local/Temp/BWCYOVTV.htm>
4. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис.слів і словосполучень / Уклали: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк – К.: «Довіра», 2006. – 789 с.
5. Шовкун Л. Лагідна русифікація. Після Революції гідності української стало менше [Електронний ресурс] / Л. Шовкун. – Режим доступу : <file:///Users/92EA~1/AppData/Local/Temp/UUNQOYZN.htm>

Рудакевич О. М. Українська мова в контексті нових політичних реалій / О. М. Рудакевич // Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щорічник наукових праць студентів та викладачів кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету / відп. ред. Т. В. Гончарук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – С. 44–48.